

4. Nematovna, Akhmedova Shoir. "Genre of literary portrait in the works of Alisher navai." *scientific reports of bukhara state university/Nauchnyy vestnik* BuxGU: 127
5. Axmedova, Shoir Nematovna. "O'ZBEK VA FRANSUZ ADABIYOTSHUNOSLIGIDA PORTRETNAVISLIK TARAQQIYOTI." *MEJDUNARODNIY JURNAL ISKUSSTVO SLOVA* 3.6 (2020).
6. Axmedova, Shoir Nematova. "PROGRESS PORTRETOPISANIYA V PERIOD GLOBALIZATSII V LITERATUROVEDENII." *Rossiya-Uzbekistan. Mejdunarodnye obrazovatelnye i sotsialno-kulturnye texnologii: vektory razvitiya* (2019): 12-14.
7. Axmedova, Shoir Nematovna, Loseeva-Tanem Baxtiyari, and Nasima Saidburxanovna Kadirova. "O Tvorcheskoy cpesifike Literaturnoy Kritiki." *Miasto Przyszłości* 42 (2023): 326-329.
8. Axmedova Sh. N. Xurshid Davronning adabiy–estetik qarashlari: //Obrazovanie i innovatsionnye issledovaniya mejdunarodnyy nauchno-metodicheskiy jurnal. – 2022. – №. 6.2. Maxsus son. – S. 20-28.
9. Akhmedova Sh.N. Correspondence and literary criticism. Germany. Glebe Edit.2020.
10. Axmedova Sh., Nazarova D. Adabiy portret janrining nazariy jihatlar xususida \ "So'z san'ati" xalqaro ilmiy jurnali. 4-jild . 3-son . 2021-yil.40-50-bet.
11. Baranov V.I.,Bacharov A.G.,Surovsev Yu.I.Literaturno-xudojestvennaya kritika. Uchebnoe posobie.M.: Vysshaya shkola,1982.;
12. Asqad Muxtor.Yosh do'stlaringa. Toshkent.1987.
13. Jamolova Z. O'zbek tanqidchiligida adabiy obzor: tabiati va taraqqiyoti. F.f.b.f.doktori (PhD)....diss.Buxoro 2023.
14. Nazarov B, Rasulov A., Axmedova Sh.,Qahramonov Q. O'zbek adabiy tanqidi tarixi. Darslik. 2012. 378 b.
15. Oripov A. Ehtiyoj farzandi. Toshkent. "Yosh gvardiya", 1989. 42-bet
16. Oripov A. Tanlangan asarlar. 6-jild. Toshkent. 2010. "Sharq" NMAK. – B.198.
17. Xolmirzaev Sh. Esse-erkin janr // O'zAS, 2003, 18.04. - № 16.
18. Epshteyn M. Zakony svobodnogo janra // Voprosy literatury. 1987, - № 1. – S.29-139.

NAIM KARIMOV HIKOYALARIDA QATAG'ON DAVRI VOQELIGI TALQINI

Sabirdinov Akbar Gofurovich,

Annotatsiya

Taniqli shoir, yozuvchilarning ajoyib voqealar, unutilmas uchrashuvlarga boy hayotining betakror talqini asosida asar yaratish ijodkordan yuksak mahorat talab etadi. Qator ma'rifiy-biografik romanlar muallifi Naim Karimovning "Bu ajib dunyo" kitobidan o'rin olgan voqeyiy hikoyalar, kinoqissa, musiqiy drama va komediyalarda sobiq sho'ro davrida qatag'onga uchragan o'zbek ziyolilarining og'ir taqdiri haqida muhim ma'lumotlar o'rin olganligi bilan qimmatlidir. Ularda Fitrat, Cho'lpon, Oybek, G'afur G'ulom, Maqsud Shayxzoda, Usmon Nosir kabi hassos ijodkorlarning dolg'ali faoliyati bilan bog'liq voqealar ta'sirchan va maroqli hikoya qilingan.

Kalit so'z va iboralar: voqeyiy hikoya, qatag'on davr, badiiy mahorat, o'zbek adabiyoti, hassos ijodkor, erk, ozodlik.

Аннотация

Создание произведения, основанного на уникальной интерпретации жизни известных поэтов и писателей, полной замечательных событий и незабываемых встреч, требует от творца высокого мастерства. Реальные истории, музыка из фильмов, музыкальные драмы и комедии из книги "Этот прекрасный мир" Наима Каримова, автора ряда познавательных и биографических романов, ценны тем, что содержат важную информацию о нелегкой судьбе узбекской интеллигенции, репрессированной в советское время. Они рассказывают трогательные и захватывающие истории о насыщенном творчестве таких чувствительных художников, как Фитрат, Чулпон, Ойбек, Гафур Гулом, Максуд Шайхзода и Усман Насир.

Ключевые слова и фразы: подлинная история, период репрессий, художественное мастерство, узбекская литература, чуткий творец, воля, свобода.

Annotation

Sozdaniye proizvedeniya, osnovannogo na unikal'noy interpretatsii zhizni izvestnykh poetov i pisateley, polnoy zamechatel'nykh sobyitiy i nezabyvayemykh vstrech, trebuyet ot tvortsa vysokogo masterstva. Real'nyye istorii, muzyka iz fil'mov, muzykal'nyye dramy i komedii iz knigi "Etot prekrasnyy mir" Naima Karimova, avtora ryada poznavatel'nykh i biograficheskikh romanov, tsenny tem, chto sodержat vazhnuyu informatsiyu o nelegkoy sud'be uzbekskoy intelligentsii, repressirovannoy v sovetskoye vremya. Oni rasskazyvayut trogatel'nyye i

zakhvatyvyayushchiye istorii o nasyshchennom tvorchestve takikh chuvstvitel'nykh khudozhnikov, kak Fitrat, Chulpon, Oybek, Gafur Gulom, Maksud Shaykhzoda i Usman Nasir.

Keywords: podlinnaya istoriya, period repressiy, khudozhestvennoye masterstvo, uzbekskaya literatura, chutkiy tvorets, volya, svoboda.

Qatag'onga asoslangan sho'ro davrining ko'plab taniqli adabiyotimiz namoyandalari boshiga solgan kulfatlarini arxiv hujjatlari asosida chuqur o'rgangan, qator maqola va kitoblari bilan keng kitobxonlar ommasiga tanilgan taniqli adabiyotshunos olim, filologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi akademigi Naim Karimovning navbatdagi kitobi "Bu ajib dunyo" (– Toshkent: "O'zbekiston" NMIU, 2016) deb nomlangan. Ushbu kitobdan joy olgan voqeiyy qissa va hikoyalar, sahna asarlari XX asr o'zbek adabiyoti atoqli namoyandalari hayotida ro'y bergan ajoyib voqealar, unutilmas uchrashuvlar hamda ko'pchilikka noma'lum bo'lgan kechmishi sahifalari qiziqarli tarzda talqin topgani bilan qimmatlidir. Qator ma'rifiy-biografik romanlari bilan tanilgan muallifning bu yangi to'plamidan o'rin olgan Abdurauf Fitrat, Abdulhamid Cho'lpon, Muso Toshmuhammad o'g'li Oybek, Maqsud Shayxzoda, G'afur G'ulom kabi hassos ijodkorlar hayoti bilan bog'liq ajabtovur hikoya, kinossenariy va pesalar bizni qatag'onga asoslangan sho'ro davri – XX asr voqeligiga olib kiradi. Muallif o'zbek ziyolilarining fojeali taqdirini goh chuqur iztirob singgan satrlarda ifodalasa, goh ular bilan ro'y bergan ajib voqealarni engil yumor bilan tasvirlaydi. Masalan, "G'afurona safar" hikoyasi o'quvchini 1940-yilning 5-15 iyun kunlari Moskvada bo'lib o'tgan belorus san'ati o'zbeklari tantanalari bilan bog'liq voqelikka olib kiradi. Ushbu tantanada ishtirok etish uchun Moskvaga Hamid Olimjon bilan birga borgan G'afur G'ulomning bir necha kundan keyin Tibilisida o'tkazilishi rejalashtirilgan gruzin adabiyotining mumtoz namoyandasi Akakiy Seritelining yuz yillik yubileyi tadbiriga yo'l olgandagi sarguzashtlari – bir stansiyada poezddan qolib ketib, qanday "g'afurona" topqirlik bilan hamrohlariga etib olgani bayon qilinadi. 17-iyun kuni (1940-yil nazarda tutilmoqda – S.A.) Ittifoq Yozuvchilar uyushmasining ko'p millatli delegatsiyasi tarkibida Kiev vokzalidan poezdga o'tirgan G'afur G'ulom "Toza havo olaman" deb stansiyalarning birida perronga tushib do'konchalardan "safarbop matoh" qidira boshlaydi. "... o'sha atrofdagi bir-ikki do'konchaga kirsam, limonad bilan kremsodadan bo'lak safarbop matoh yo'q ekan. Shundan keyin u to'ppa-to'g'ri vokzal restoraniga kirib xizmatchilar bilan salom-alik qiladi, so'ngra bir-ikki shishani qo'ltig'iga qistirganicha perron tomon otilib chiqadi. Biroq ne ko'z bilan ko'rsinki, hozirgina jomadonini qo'yib, kupesidan chiqib kelgan poezdi uni kutib

o'tirmay, "pu-pub" deganicha ketib qolibdi"[1,7]. Shunda ham kulgili, ham asabiy vaziyatdagi shoiri davronga kimdir samolyotga o'tirib Xarkov yoki Rastovga uchishni maslahat beradi.

Hikoya ushbu tasvir bilan yakunlanadi: "Ko'p o'tmay tanish poezd ko'rinadi. U to'xtashi bilan G'afur G'ulom, go'yo hech narsa bo'lmagandek, vagonga chiqib bomaylaxotir kupega kirib boradi. Kupedagi hamrohlar G'afur G'ulomni ko'rib, hang-mang bo'lib qoldilar. Shoir esa huddi qo'shni vagondan chiqqan kishidek, "Yaxshi kelyapsizlarmi?" deb, hamrohlari bilan samimiy ko'rishadi..." [1,17]

XX asr boshlari o'zbek she'riyatida o'ziga xos iste'dodi bilan tanilgan hassos ijodkor Amin Umariyning baxtiqaro hayotiga bag'ishlangan "Amin va Amina" hikoyasi yuksak muhabbat va u orqali yuzaga kelgan o'rinsiz rashkning fojeali oqibatlari to'g'risida hikoya qiladi. Qo'qonda tug'ilgan, asl ismi Muhammadamin bo'lgan bu shoirni qalamkash do'stlari Amin deb chaqirishar edi. Amin Umariy taxallusida elga tanilgan ushbu shoir Edil bo'ylaridan bo'lgan Amina bilan Samarqandda tanishib qoladilar. Hikoyada bayon etilishicha ular sevgisining barg yozb, orombaxsh gullarining barq urishiga Usmon Nosir sababchi bo'lgan. Asarda sevishtanlarning baxtli damlari "1937 yilda turmush qurganlarida Amin va Amina bir olmaning ikki pallasidek, bir-birlari bilan uzoq va baxtli-saodatli umrga qovushgandek bo'ldilar"[1,9]. Shu tariqa Tibbiyot institutiga o'qishga kirgan Aminaning izidan Toshkentga kelgan Amin unga uylanib, ijarama-ijara yurib bo'lsa-da, baxtli kunlarini kechira boshladi. Qizlari Alfiya ham shu erda tug'iladi. Hikoyada Bekobod metallurgiya zavodiga ishga yuborilib, u erdagi quruvchilar orasida terlama kasalni yuqtirib olgan Amin ming mashaqqatlar bilan nihoyat kasalxonaga yotqiziladi.

Hikoyada Aminaning Qo'qondan mehmonga kelgan Amin qarindoshlariga nopisandligi, ro'yxush bermasligi er-xotin munosabatlarida bo'shliqni yuzaga keltirganligi, oxir-oqibat Amin kasalxonada yotarkan ko'ngil bo'shlig'ini to'ldirish uchun Katyani ko'rishni ixtiyor etgani bayon etiladi. Yozuvchilar uyushmasining hisob-kitob bo'limida xizmat qiluvchi Katerina bilan Amin o'rtasida muhabbat paydo bo'lgan, Amina ko'nglida ham o'z navbatida shubha-gumon uyg'ongandi. Ularning pinhona uchrashuvlari guvohi bo'lgan Amina palatada janjal-to'polon ko'taradi. "Jaholat hatto o'lim qarshisida yotgan xastani ham ayab o'tirmadi. Amina hamma narsani unutib, rosa tomosha ko'rsatdi. Amin uni kuchi etganicha yupatishga, hech gap bo'lmaganini va bo'lishi ham mumkin emasligini tushuntirishga urindi. Azbaroyi qiynalganidan qora terga botdi. Issig'i haddan ziyod ko'tarilib voqeaning nima bilan tugashini bilmadi. Shu-shu o'ziga kelmadi... 1942 yilning 13 noyabridan 14 noyabrga o'tar kechasi 30-yillarning go'zal

shoiralaridan bo'lgan Amin Umariy olamdan ko'z yumdi. 29 yashar shoirning qalb tori avj pardada uzildi" [1,16].

Hikoyada tasvirlanishicha, Hamid Olimjon bundan bir necha kun avval kasalxonaga qo'ng'iroq qilganida Amin Umariyning ahvoli durustlashib borayotganini aytishgandi. Shu bois, shoirning tusatdan vafot etishi, uning ko'nglida shubha uyg'otadi, Amina rashk oqibatida qotillikka qo'l urmaganmikan, degan fikrni tug'diradi. Asarda jafokash shoirning dafn marosimi "Biror soatlik vidolashuvdan so'ng motamsaro kishilar tobutni ko'tarib, Minor qabristoni sari yo'l oldilar. Qabriston kuz og'ushida edi. Dov-daraxtlarning shox-shabbalarida marhumning jonsiz yuzidek qovjiragan barglar omonat xilvirab turardi. Oxundiy motam yig'inini ochib, shoir to'g'risida so'z aytganda ham, boshqa notiqalar marhum sha'niga vido so'zlarini aytganda ham shu tuproq rangiga kirgan barglar qora kipriklarida oqib tushayotgan ko'z yoshlaridek tinimsiz to'kilib turdi. Bir-ikki qovjiroq yaproq tobut ustiga, marhumning ko'kragida qovushgan qo'llariga kelib qo'ndi. Tirik chog'ida bu qo'llar Aminaga, endi yashirishni nima hojati bor, Katya – Katyushaga ham gul eltishni sevar edi. Endi bu mehribon qo'llar ham, bu kuzgi yaproqlar ham jonsiz" [1,19] tarzda ifodalangan.

Asarda shoir qabri ustida ma'sum yulduzlar Katya bilan birga tongga qadar yosh to'kishlari ta'sirchan tasvirlangan: "Ertasi, tong otishi bilan Qo'qondan Amin Umariyning og'a-inilari etib kelishdi. Ular qabristonga kirib kelishlari bilanoq "Voy, akam!", "Voy, ukam!", "Voy, jigarim!" degan fig'onu nolalar tevarak-atrofnı to'ldirib yubordi. Shu payt qabr usti astagina, sezilar-sezilmas silkinib, do'ngdan bir-ikki chiqim tuproq pastga sochilib tushdi. So'ng allaqaerdan harir tolalardan iborat oqish bir dud paydo bo'lib, faryod ko'targan kishilar atrofida goh kichrayib, goh odam bo'yi cho'zilib, suzib parvona bo'lib turdi. Musibat o'tida o'rtangan marhumning jigarlari bu sirli holni sezib-fahmlab ulgurdilarmi-yo'qmi, ammo, chamasi, kindik qoni to'kilgan tuproqni, ota-onasi va qarindosh urug'larini, shu aziz kishilarning hatto yig'lagan ovozlari ham sog'ingan shoir ruhi ular bilan uchrashib, vidolashmoqda edi..." [1,20]

"Taraddud" hikoyasida tasvirlangan voqealar esa XX asr 40-yillari oxirida ro'y beradi. Hikoya qahramonlari Said Ahmad, Shuhrat, Shukrullo, Ramz Bobojon, Mirmuhsin va Turob To'la kabi ijodkorlar Toshkentga respublika yosh yozuvchilar seminariga kelgan Adham Hamdamni Farg'onaga darhol qaytishiga yo'l bermay "ziyofat"ga olib qoladilar. Erta tongdan ikki qadrdonlar – Said Ahmad va Adham Hamdam Mirmuhsin xonadoniga etib boradilar. Ijodkorlarning bir-birlariga qilgan hazillari, so'ng esa o'zaro extiyot bo'lish zarurligi haqidagi tanbehlaridan qo'rquv saltanati hukmron bo'lgan muhit haqida o'quvchida tasavvur hosil etadi.

Adham Hamdamning o'n yilga hukm qilingan Ashurali Zohiriy qamoq muddatini o'tab oilasi bag'riga qaytganligi xabari barchani sevintirib yuboradi. Ular Usmon Nosirning ham qamoqdan tez kunlarda ozod bo'lib kelishiga qattiq ishonganlari holda o'zlaricha uni munosib kutib olishga taraddud ko'ra boshlaydilar. Ushbu "taraddud" she'riy mushoiraga aylanib ketadi. Shoirning "Naxshon" dostonidan Shukrullo, Ne'mat Toshpo'lat, Turob To'la birin-ketin yoddan o'qiy boshladilar. Kimdir "Demon"dan qilgan tarjimasini yod aytadi. Hikoyada nekbin tuyg'ular og'ushidagi she'riyat vakxanaliyasi shunday tasvirlanadi: "She'riyat sharobidan mast bo'lgan davrada kimning tinglovchi, kimning she'r o'quvchi ekanini bilish qiyin edi. Hamma ayni paytda ham o'quvchi, ham tinglovchi edi. To'g'rirog'i, tinglovchi yo'q edi. Badoxatan boshlangan mushoiraga Shuhrat ham, Ramz Bobojon ham, Mirmuhsin ham qo'shildilar. Qo'shilmagan odam qolmadi. Davra ko'tarinki kayfiyat qushlari qanotida osmonga talpingandek bo'ldi" [1,26]. Ana shu tariqa davraga yig'ilganlar hassos shoir Usmon Nosirning o'n yillik jazo muddatini o'tab ona yurtiga sog'-omon qaytishini tarixiy kun sifatida nishonlash rejasini tuzadilar. Lekin baxtiqaro shoirning qaysi lagerda ekani noma'lum. Hikoya chuqur falsafiy fikrga uyg'un quyidagi tabiat tasviri bilan yakunlanadi: "... Bog'ni kesib o'tgan, ikki qirg'og'ida gulsafsaru rayhonlar o'sgan ariqdan oqib kelayotgan olmalar ham to'xtadi. Bu olmalar o'rniga botayotgan quyoshning so'nggi oltin nurlari o'ynay boshladi" [1,27].

"Dostonga arziydigan qo'shiq" hikoyasi Muso Toshmuhammad o'g'li Oybekning "Oltin vodiya shabadalar" romanidagi Sobir va Anorxon to'yi tasvirini yozish jarayoni bayoni bilan boshlanadi. Yozuvchi Kislovodskda romanni yozar ekan xayolidan to'rt yil avvalgi bo'lib o'tgan voqealar jonlanadi. O'shanda Toshkentning Beshyog'och dahasida professor Rahmatulla Mallin va uning rafiqasi Bibi Sattorova xonadonida Til va adabiyot institutining bir guruh xodimlari mehmon bo'lishgandi. Folklorshunos olim Hodi Zarif Muzayyana Alaviyadan xalq qo'shiqlaridan birini xirgoyi qilib berishini so'raydi. Muzayyana Alaviya yoqimli ovoz bilan turli "yor-yor"larni kuylab beradi. Ayniqsa, u Aleksandr Konstantinovich Boravkov yaxshi ko'radigan "Sayra bulbul" kuyida aytiladigan "yor-yor"ni kuylaganida Oybek "Bir dostonga arziydigan qo'shiq" deya yuqori baholaydi. U Muzayyana Alaviyaning kumush sochlarini silab, otalarcha elkasidan quchib xalq qo'shiqlarini to'plashdagi fidoyiligini olqishlaydi. Ulug' yozuvchi yig'ilish so'ngida "Azizlar! Olim va olimalar! Hozirgina Muzayyanaxonim kuylagan qo'shiq so'zlarini manaman degan shoirlar ham yoza olmaydilar. Bunday badiiy barkamol asarlarni xalqdek ulug' egasigina yaratishi mumkin. Bunday durdona asarlarni bashariyat madaniyati xazinasiga katta hissa qo'shgan xalqgina yarata oladi..." [1,32]

Hikoyaning keyingi qismida yana adibning romanni yozish jarayoni, asardagi Sobir va Anorxonning to'yi tasviri manzaralari aks etadi. Asar shunday xulosalanadi: "... Adib romanni tugatib, Toshkentga qaytgach, qo'lyozmani ko'chirishni rafiqasi Zarifa opaga buyurdi. "Yor-yor" matnini esa Muzayyana Alaviyadan olib qo'shishni tayinlab, qalamkash birodarlar bilan birga Pokistonga uchdi" [1,34].

Xullas, shartli to'rt qismdan iborat ushbu hikoya Oybekning "Oltin vodiyan shabadalar" romanining yaratilishiga asos bo'lgan real voqealar haqida ma'lumotlar berishi bilan qimmatlidir.

"Muborak imzo" hikoyasidagi voqea To'xtasin Jalolovning "O'zbek shoirlari" kitobiga Oybekdan taqriz olish uchun u yashaydigan "Ishchilar shaharchasi"dagi xonadonga yuz istihola bilan yo'l olish tasviri bilan boshlanadi. Chunki u Oybekning og'ir hasta ekanligini eshitgan, uni ostonada kutib olgan Zarifaxonim ham buni tasdiqlagan edi. To'xtasin Jalolov "Domlaning toblari yo'qligini bilanman... Ammo u kishining yiliga bittadan kitob yozayotganlaridan ham xabardorman. Binobarin, kitob o'qishlari ham mumkindir, degan umid bilan keluvdim" deya javob qiladi. Zarifaxonim besh yuz sahifalik qo'lyozmani olarkan, undan bir haftadan keyin xabar olishini so'raydi. To'xtasin Jalolov ushbu xonadonga xasta adibni qiynab qo'ymaslik uchun atayin kechroq – ikki haftalar o'tgandan keyin keladi. Oybek uni ochiq chehra bilan kutib olarkan kitobda Zebiniso zo'r yozilganini, Uvaysiy muxtasar roman ekanini ta'kidlaydi. Nodira haqida roman yozishga undaydi. Chunki To'xtasin Jalolov ham 40-yillar oxiri – 50-yillar boshlarida qatag'on tegirmoniga tushgan, ajal vodiysidan omon chiqqan edi. Uning qismatida qaysidir ma'noda Nodira taqdiri bilan mushtarak tomonlar yo'q emasdi. Oybek shu bilan birga To'xtasin Jalolovdan o'zi haqida ham roman yozishni so'raydi. Lekin To'xtasin Jalolov o'zi haqida roman yoza olmas, "Mehnat-tuzatuv lageri" deb atalgan azobgohdan ozod etilganida, u erda ko'rgan-bilganlari, boshdan kechirgan voqealar to'g'risida og'iz ochmaslik haqida tilxat bergandi.

Oradan bir necha kun o'tgach, nashriyot xodimlaridan biri To'xtasin Jalolovga zudlik bilan idoraga etib borishi kerakligi xabarini beradi. Sobiq mahbus ming xil xayolga boradi. Har ehtimolga qarshi bir sidra kiyim-bosh, qotgan non olib xaltaga joylaydi. Nashriyot direktori Nasrullo Oxundiy u bilan iliq so'rasharkan, oldiga bir varoq qog'oz qo'yadi. Bu Oybekning taqrizi edi. Taqrizda Oybek kitobning qimmatli ekanini, o'zbek adabiyotida o'zbek shoirlari to'g'risida hali hech narsa yaratilmaganini ta'kidlagan edi. To'xtasin Jalolovning qamalib chiqqani bois uning kitobiga taqriz berishdan barcha o'zini olib qochayotgan paytda Oybekning bu bag'rikengligi, jasorati yozuvchini to'lqinlantirib yuboradi.

Hikoya shunday yakunlanadi: “Nasrullo Oxundiy To‘xtasin Jalolovning qo‘lidan hali tushmagan xaltaga tikilganicha: “Yuvadigan bo‘ldingiz, oqsoqol!” dedi. Biroq bu so‘zlar uning qulog‘iga kirmadi. U ulug‘ inson va mehridaryo adibning muborak imzosini o‘pib, uni sevinch yoshlari bilan yuvayotgan edi...” [1,42]

“Unutilmas kun” hikoyasi Maqsud Shayxzodaning qamoqdan chiqqandan keyingi hayoti haqida. U 1951 yil 21 sentyabrda ikkinchi bor hibsga olinib, 25 yilga hukm etilgan, Iosif Stalin o‘limidan so‘ng 1954 yil iyunida qamoqdan muddatida oldin ozod etilgandi. Lekin Maqsud Shayxzoda 1957 yilga qadar na Yozuvchilar uyushmasi a‘zoliciga tiklandi, na yozilgan she‘rlari gazetada bosildi. Shoirning Markazkomga yozgan arizalari ham javobsiz qolgan: uning qo‘liga temir bilarguzuk taqqan kishilar esa hamon ot minib javlon urayotgan edilar. O‘sha yillarda “Toshkent haqiqati” gazetasining bosh muharriri Maqsud Qoriev bo‘lib, Maqsud Shayxzoda uning huzuriga she‘rlarini gazetada bosishga yordam berishini so‘rab boradi. Maqsud Qoriev o‘zbeklarda “Musulmonchilik asta-asta” degan gap borligini, birdan she‘rdan boshmasdan avval havaskor shoirlar she‘rlariga maqola yozib berishni iltimos qiladi. Bu taklifni Shayxzoda mamnuniyat bilan qabul qiladi va sakkiz-to‘qqiz sahifalik maqola yozib beradi. Maqsud Qorievning jasorati uning Ismoil Sulaymonovga “Kimdir jur‘at etishi kerak, Ismoil! Kimdir boshlab berishi kerak. Qachongacha Shayx akadek zabardast shoir xor bo‘lib yuradi. Kel olsa ola qolsin redaktorligini! Maqolaning tepasiga “Maqsud Shayxzoda” deb muallifini yozib qo‘y” [1,48] degan so‘zlarida ifodalanadi.

Asarda adolatsizlik orqasidan nomard kishilarning tuhmati bilan qamalgan shoir yana nomardlik, haqsizlik va razillik ummonida yashayotgan Maqsud Shayxzodaning 1957 yilning 20 marti tongida “Toshkent haqiqati” gazetasida bosilgan “Turmush va tovushlar” maqolasini ko‘rgandan keyingi kechinmalari shunday tasvirlanadi: “Maqola tepasidagi “Maqsud Shayxzoda” degan ism-sharif tilla suvi bilan yozilgandek tuyuldi. Shayxzodaning yuragi “gup-gup” urib ketdi. Qamoqxonaning yakka kamerasida ham, Sibir o‘rmonlarida ham to‘kilmagan ko‘z yoshlari quyulib keldi... Shu kuni shoirning Maqsud Qoriev jur‘ati bilan bosilgan oddiygina bir maqolasi uning qarshisiga tuzim tomonidan qo‘yilgan temir to‘siqlarni parcha-parcha qilib tashladi” [1,48].

“Sham va Chaqmoq” hikoyasi retrospektiv syujet asosida qurilgan. Asar voqealari ardoqli adib Muso Toshmuhammad o‘g‘li Oybek vafot etgan 1968 yil 1 iyul kuni tasviri bilan boshlanadi. Abdurahmon adibni hayot paytida ziyorat etmaganidan afsuslanganicha Oybek xonadoniga vidolashgani o‘tlanadi. Xotirasidan yigirma besh yillik qamoq jazosiga hukm etilgan Qarag‘andadagi “Qarlag” lageridagi jahannamning qora kunlari qayta jonlanadi. Ular urushda asir tushib qolganliklari uchun “xalq dushmani” sifatida qamalganlar. Nazoratchilar

hayvon qatorida ko'ruvchi, kaltaklash va tahqirlardan jisman va ruhan ezilgan ushbu baxtiqaro kimsalarga tungi xira chiroq yorug'ida o'qilgan "Navoiy" romanidagi voqealar, ulug' shoir hikmatlari darmon bo'ladi. Romanda tasvirlangan hazrat Navoiyning yorqin siymosi, purma'no so'zlari kelajakka umid uyg'otadi.

Hikoyaning so'ngi satrlari shunday yakunlanadi: "Abdurahmon ko'cha va xiyobonlar, ko'prik va maydonlardan o'tib, Ishchilar shaharchasidagi o'sha qutlug' xonadonga etib kelganida adib hovlisi va darvoza oldi motamsaro odamlar bilan to'la edi. Hademay, huddi kelishib olganlaridek, omon qolgan sobiq mahbuslar ham etib keldilar. Necha yillik azob va mutolaa – romanxonlik yillarda ulardan biri Zayniddin, ikkinchisi Sultonmurod, uchinchisi Arslonqul... nomlarini olgan edi" [1,61].

"Ikkinchi uchrashuv" hikoyasida tasvirlangan voqealar ham retrospektiv syujet asosida qurilgan. Muzayyana Alaviyaning turmush o'rtog'i Lutfulloxonning uzoq yillik qamoqdan 1947 yilda uyga qaytishi tasviri asar asosini tashkil etadi. Leningraddagi Sharq institutida ikki yil o'qib, kasallikka chalingani uchun yurtiga qaytishga majbur bo'lgan, komissarlikda bo'lim boshlig'i bo'lib ishlayotgan Lutfilloxon dastlar Obid Saidovning zaharlanishi bilan bog'liq jinoyat ishida qatnashgan kishi sifatida, so'ng esa komissarlikdagi go'yo shoir Botu(Mahmud Hodiev) rahbarlik qilgan aksilinqilobiy millatchilik tashkilotiga a'zo bo'lganlikda ayblanadi. Abdulla Alaviyning jiyani bo'lgan Muzayyanaxonim bilan Lutfilloxonning "qizil to'y"i 1930 yil bahor oylarida bo'lib o'tadi. Lutfilla Alaviy Muzayyanaxoniga ona tomonida qarindosh edi. Oradan ikki-uch oy o'tmay Lutfillaxon o'n yilga qamaladi. Qamoqdan qaytgan Lutfillaxon Muzayyanaxon allaqachon boshqa turmush qurgan deb o'ylaydi. Lekin uning bir vaqtlar yozgan xatini tumor qilib saqlayotganini ko'rgach esa turmush o'rtog'ining sadoqatiga tasannolar o'qiydi. Sobiq mahbusning xatni olgandagi holati shunday ifodalanadi: "Lutfillaxon rangi o'chgan, uchburchakmi yo to'rtburchakmi ekanligi ham noma'lum bo'lgan narsani qo'lga olib u yo-bu yog'ini ko'rayotgan edi, chirigan iplar o'z-o'zidan to'kilib, ichidan bir necha bor buklangan qog'oz chiqdi. U titroq qo'llari bilan qog'ozni ochdi. Va undan rangi o'chgan yozuvni o'qidi: "Iffatli go'zal qarindoshim!..." Lutfillaxonni qattiq hayajan bosdi. Muzayyanaxoniga sevgi izhor qilib yozgan xatining shu kungacha ko'z qorachig'idek saqlanib kelayotgani uning vafodorligining belgisi edi. U xatni duv-duv yoshlar to'kilib borayotgan ko'zlariga surtdi..." [1,68-69]

"Xamoyil" hikoyasi hassos iste'dod sohibi Abdulhamid Cho'lponning qatag'on etilishi arafasidagi hayotiga bag'ishlangan. Asar voqeasi Cho'lponning asabiy holatda Toshkent–Andijon poezdiga chiqib Andijonga kelishi tasviri bilan

boshlanadi. So'ng Qatortarak mahallasiga etib borishi va Cho'lpon degan yozuvi bor barcha qog'ozlarni yig'ib chemadonga solishi, so'ng O'shga borib bolalikdagi do'sti Sharafiddin Salohiddin o'g'lining uyidan bir vaqtlar o'zi sovg'a qilgan kitoblari va Moskvadan yo'llagan xatlarini olib, singillarining aqalli bir kun – yarim kun qolishini so'rab yolborishlariga qaramay Toshkentga qaytishi, “Epoxa” paperosini yondirib, kul qilgandek barchasini yoqib yuborgani tasvirlanadi: “Bu, shu qog'ozlarga bitilgan tuyg'ular, fikrlar, orzularning so'nggi faryodi edi. Cho'lpon bu olovli faryodni tomosha qilar ekan, ko'zlaridan dona-dona yoshlar to'kildi... Nihoyat, shoir ruhiy, ijodiy va ijtimoiy hayotning ko'zgusi bo'lgan asarlarining hammasi yonib kul bo'ldi. Cho'lpon kulni to'plab oldindan tayyorlab qo'yilgan xaltachaga soldi. Shuncha kitob va qo'lyozma asarlarning kuli kichik bir xaltachaga jo bo'lgan va xaltacha o'lik sichqon bolasidan ham engil edi...” [1,80]

Cho'lponning uyiga mehmon bo'lib kelgan Vadud Mahmud bilan bo'lgan suhbatida ham chor Rossiyasi, so'ng bolsheviklarning Turkistonning bosib olishi hamda istaganlaricha talab, shovinistik siyosat yuritishlari to'g'risida boradi. Cho'lponning sho'ro siyosatiga bo'lgan munosabati hikoyadagi “Bolshevik degani insoniy qiyofasini yo'qotgan, rahm-shafqatning rangi ro'yini ko'rmagan, zarur bo'lsa-bo'lmasa qon daryosini oqizadigan jallodning o'zi ekan!.. Urug'i ko'p ekan bolshevikning! Biri o'lsa, o'ntasi tirilib turibdi! O'ntasi o'lsa, mingtasi qilich ko'tarib chiqmoqda birodar” [1,77]. 1937 yil yozida sho'ro davlatida yashayotgan barcha ziyolilar qatori Cho'lponning ham o'z taqdiridan havotirlanishiga asos bor edi.

Hikoyaning nomlanishi bilan bog'liq ushbu tasvir, ayniqsa, xarakterlidir: “Tashqarida kechgi shabada esa boshlagani uchun Katya derazani ochib, xona havosini yangilamoqchi bo'ldi. Deraza ochilishi bilan tashqaridan kirgan shabada deraza romiga osilgan hamoyilni xiyla tebratib yubordi. Odatda onalar o'n to'rt kunlik oydek kelinlariga, baxtli-saodatli turmush kechirayotgan farzandlariga ko'z tegmasin, deb eshik yoki deraza romiga duo so'zlar yozilgan tumorlarni ilib qo'yishardi. Vadud Mahmudning ko'zi hamoyilga tushib, uning nima ekanligini Cho'lpondan so'radi:

– Do'stim, derazaga nimadir osib qo'yibsizmi? Birinchi ko'rishim. Singillaringiz “Akamizning boshi toshdan bo'lsin”, deb duoyi karomat yozib berishibdimi yoki?

Hamoyil... ” [1,83]

Asarda hind xalqi ozodligi uchun kurashchi Javaharla'l hamda uning sevimli turmush o'rtog'i Kamola bilan bog'liq ikkinchi syujet chizig'i bor. Inglizlarga qarshi hind xalqi ozodligi yo'lida qamoqqa tushgan Javaharla'lni turmadan ozod etisharkan unga Kamolaning ahvoli og'irlashganligi haqidagi xabar yozilgan bir

parcha qog'ozni beradilar. Shvesariyadagi nemis sanatoriyasida davolanayotgan Kamola oldiga u tezlik bilan etib boradi. Kamola 1936 yil 28 fevral kuni vafot etadi. Javaharla'l sevimli kishisining jasadini kulini hind odatiga ko'ra Gang daryosiga oqizib yuboradi. Cho'lpon ham yozgan asarlari kulini Vadud Mahmudga ko'rsatarkan "Chindan ham, bu haltaga mening xokim solingan! Mening ko'zlarim, mening yuragim, mening so'zlarimning xoki bu, Vadudjon!.. Men omonat odamman, do'stim. Sovet davlati bugun bo'lmasa, ertaga meni, albatta, otib, xumordan chiqadi. U sizni menchalik yomon ko'rmaydi. Siz, xudo xohlasa, tirik qolasiz. Dorilomon kunlarni ko'rasiz. Shu hamoyil sizga atalgan. Agar omon qolib, bir kunmas-bir kun zamona zayli bilan Hindistonga borib qolsangiz, Gang daryosi bo'ylariga borib, bolsheviklarning iflos oyog'i tegmagan o'sha muqaddas daryoga oqizing. Mening xokim ham, hindistonlik aziz-avliyolarning xoki singari, Gang daryosining kumush to'lqinlariga qo'shib, o'ynab-yayrab oqsin..." [1,84]

"Qasamyod" hikoyasida Abdurauf Fitratning Buxoro xalq respublikasi tuzilib, yangi hukumat raisi o'rinbosari va maorif xalq komisari etib tasdiqlangan kunlarida hukumat raisi Fayzulla Xo'jaevga iste'dodli yoshlarni Germaniyaga o'qishga jo'natish taklifini berishi tasvirlanadi. O'sha davrda Yevropaning ilm-texnikasi bilan eng ilg'or davlati hisoblangan Germaniyaga Turkistondan jo'natiladigan talabalar ro'yxati ikki oy deganda tuziladi. Musulmon odatiga ko'ra har bir farzand olis yoki yaqin yo'lga chiqishdan avval marhum ota-onasining qabrlarini ziyorat qiladi. Fitrat ham yoshlarni Samarqandga Go'ri Amirni ziyorat qilish uchun olib boradi. Uning nazarida ushbu yoshlarning bobokaloni Amir Temur edi. Talabalarga Fitrat Istambulga 1909-1913 yillarda o'qishga borgan paytida "shayton arava" – velosipedda dunyo bo'ylab safarga chiqqan yapon yigiti No Kamo bilan suhbatini so'zlab beradi. Yapon yigitidagi milliy g'urur, kelajakka ishonch tuyg'usining baland ekanini so'zlarkan, undan ibrat olishga chaqiradi. O'zbek millatining shon-shavkatini dunyo bo'ylab shunday ko'tarinki, kelajakda dunyoga keladigan farzandlaringiz shu millatga mansub bo'lganidagn faxrlansin, deydi. Lekin Fitratning bu ulug' orzusi ushalmadi. Mustabid davlat 1922 yilda Germaniyaga o'qishga yuborilgan talabalarning 1924 yildayoq sobiq Ittifoqqa qaytishini qat'iy talab qildi. Kimki shu yili yoki keyin, o'qishni bitirib qaytgan bo'lsa, 1937 yilda Germaniyaning josusi sifatida otib tashlandi. Yoki sovuq yurtlarga surgunga jo'natildi. Ularning bir qismi esa Turkiyada, qolgan qismi Yevropa mamlakatlaridan boshpana topishni afzal bildi.

Xullas N.Karimovning yuqoridagi voqeiy hikoyalari mazmun-mohiyatida qatag'onga asoslangan sho'ro siyosatining ijodkor ustida hukmronligini o'rnatish borasidagi jinoyatlari haqida fikr mujassam. Ushbu hikoyalarni o'qigan kitobxon ko'z o'ngida umrni xalq baxti, erki, ozodligi yo'lida fido etgan ziyoli

bobolarimizning yorqin siymosi namoyon bo'ladi. Mustaqillikning bebaho ne'mat ekani, uni avaylab asrash muqaddas burch ekanini yanada teran anglaydi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimov N. Bu ajib dunyo. – Toshkent: “O‘zbekiston” NMIU, 2016.
2. Karimov N. XX asr adabiyoti manzaralari. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2008.
3. Sabirdinov A. “Analysis of the poem “Autumn dreams” by Abdulla Oripov”. The American journal of social science and education innovations. Volume 03. Issue 01. 01/31/2021. Issn 2689-100X. Impact factor 5.857. Crossref doi 10 37547/tajssei. P. 556-559.
4. Sabirdinov A. Interpretation of characters in Utkir Hoshimov's story “Yanga”. International journal of multicultural and multireligious understanding. Volume 8. Issue 5. May 21, 2021. P. 196-200.
5. Hamidov M. Artistic features of Shukrat's novel “Mashrab”. “Actual problems and solutions of modern philology”. Collection of materials of the international online conference. ISSN 2364-5369. 7 december, 2020 ear. № 13601. P. 125-129.

ABDULLA QODIRIYNING MILLIY RUH TARBIYASIGA DOIR KONSEPSIYASI

*Nurboy Jabborov,
filologiya fanlari doktori, professor,
Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti
universiteti*

ANNOTATSIYA

Maqolada Abdulla Qodiriyning “O‘tkan kunlar” romani muallifning milliy ruh tarbiyasiga doir konsepsiyasi nuqtai nazaridan tahlilga tortilgan. Muallifning fikricha, “O‘tkan kunlar” romanida milliy ruh quyidagi uch tamoyil asosida namoyon bo‘lgan: 1) millat ruhini mujassam etgan o‘ziga xos urf-udumlar, an’analar, qadriyatlar, millatning orzulari, armonlari talqini; 2) millatning o‘z-o‘ziga tanqidiy ruhda qaray olish salohiyati ifodasi; 3) asarda milliy shaxsiyatlarga xos sobit e’tiqodning poetik suvratlanishi. O‘z navbatida, bu tamoyillardan birinchisi – millatning axloqi, ikkinchisi – irodasi, uchinchisi – e’tiqodini tajassum etadi va bu uchlik yaxlit holda milliy ruhni tashkil qilishi haqida tahliliy fikrlar bildirilgan. Romanda milliy ruh ifodasi va badiiy mahorat yuksak darajada uyg‘unlashgani aniqlangan.